

**INTERKULTURNI DIJALOG NA OSNOVAMA, NE (SAMO) USPRKOS RAZLIČITOSTI
(ВЪПРЕКИ РАЗЛИЧИЯТА: ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИАЛОЗИ НА БАЛКАНИТЕ; Aretov, Nikolay
(ur.), Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, Sofija, 2008.)**

U posljednjih nekoliko godina književne i kulturne zajednice slavenskih zemalja pokušavaju ponovno uspostaviti pokidane i komplicirane, ali ipak neraskidive veze između susjednih naroda. Svjedoci smo sve brojnijih književnih gostovanja pisaca iz susjednih država, novih književnih izdanja nekad zajedničkih klasika, primjerice djela Danila Kiša u izdanju hrvatskog izdavača Durieux ili sabrana djela Dubravke Ugrešić u dvojnem nakladništvu zagrebačkog Konzora i beogradskog Samizdata, ili pak srpsko-bosansko-hrvatskih filmskih koprodukcija i gostovanja filmskih i/ili kazališnih glumaca u regionalnim projektima. Svi navedeni primjeri međusobne suradnje i dijaloga između donedavno konfliktnih područja i naroda mnogo su vidljiviji i medijski popraćeniji, pa čak i u književnim i kulturnim tiskanim i elektroničkim medijima, nego što je to slučaj kod vrlo plodotvorne suradnje književnih teoretičara i povjesničara iz (južno)slavenskih zemalja na ponovnom uspostavljanju dijaloga, razmjeni književnih iskustava i revidiranju kompleksnih i nedovoljno jasnih književnih fenomena, kao što su to (ne)pripadnosti pisaca nacionalnim filologijama i književnostima (I. Andrić kao najpoznatiji „nepripadnik“), a koje najčešće ne pronalaze svoje mjesto na nacionalnim katedrama matičnih zemalja.

Projekt *Svoj i tuđ u balkanskoj književnosti i kulturi* zanimljiv je i poučan primjer međunarodne suradnje znanstvenika iz različitih zemalja i različitih akademskih usmjerenja i interesa.¹ No bez obzira na navedene različitosti i/ili baš na temelju te različitosti spomenute institucije uspjele su organizirati tri međunarodna interdisciplinarna skupa, u Poznanu (2005.), Beogradu (2005.) i Sofiji (2006.) i na temelju tih skupova objaviti zbornike *Svoje i cudze. Kategorie przesrtrzeni w literaturach i kulturach slowiańskich*, *Svoj i tuđ. Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima* i *Въпреки различията. Интеркултурни диалози на Балканите*.²

Trematske preokupacije znanstvenih skupova i nastalih zbornika vidljive su već iz naziva konferencija i naslova izdanih zbornika. Kategorije *svoj-tuđ*, slika ili predodžba Drugog i interkulturni dijalog temeljni su pojmovi interkulture znanosti o književnosti. Na interkulturalizmu počivaju i temeljne smjernice i postavke navedenog projekta, a uspješnost svakako potvrđuju kvaliteta i kvantiteta održanih konferencija i objavljenih zbornika.

Posljednji zbornik *Въпреки различията. Интеркултурни диалози на Балканите* (2008.) rezultat je međunarodne konferencije održane u Sofiji 2006. godine. Bugarsko domaćinstvo razlog je i znatno većem broju objavljenih znanstvenih radova bugarskih znanstvenika i bugarske tematike, no bez obzira na navedeno, zbornik sadrži niz vrlo zanimljivih i raznolikih radova i referata znanstvenika iz Srbije, Makedonije, Hrvatske, Poljske, Belgije i Grčke. Da podnaslov zbornika *Interkulturni dijalozi na Balkanu* nije samo prikladan moto danas prevladavajućeg koncepta, dokazuje i činjenica da je svaki članak objavljen na izvornom jeziku, što otvorenom i zainteresiranom čitatelju nikako ne bi trebala biti zapreka, već poticaj za, ako ništa drugo, a ono barem pasivnu interkulturnu komunikaciju s tekstem. Vidljivi nedostatak ovog višejezičnog zbornika je zamjetan broj gramatičkih, pravopisnih i tiskarskih grešaka koje nisu samo vidljive sitničavom kritičaru, već su zamjetni i prilikom prvog čitanja. Višejezični zbornik prije je iznimka, nego pravilo imajući na umu brojne zbornike o interkulturalnosti objavljene na „interkulturalnom“ engleskom jeziku. No niti analizirani zbornik nije mogao u potpunosti izbjeći sveprisutan svjetski jezik te su sažeci radova i sadržaj ipak otisnuti na engleskom jeziku kako bi olakšali čitateljevo snalaženje i putovanje kroz multijezične i interdisciplinarne radove. Iako tekstovi u zborniku slijede jedan za drugim bez njihovog svrstavanja u neke zajedničke tematske ili stilske cjeline, a sve u svrhu otvorenosti interkulturalnog dijaloga, radi preglednije i lakše analize potrebno je ipak pronaći neke zajedničke točke izrazito stilski i tematski heterogenim člancima.

Zbornik otvara studija profesora Mieczysława Dąbrowskog *Swój/Obcy/Inny. Gdzie jesteśmy?*. Svojim upitnim naslovom ovaj interdisciplinarni tekst otvara prostor komunikacije i to temeljnim interkulturalnim pojmovima s nadom da će se ovo pitanje transformirati u prikladan do(od)govor tijekom daljnjeg čitanja zbornika. Autor koji predstavlja svojevrstnog drugog uvodničara, nakon uvodnih riječi samog urednika zbornika Nikolaya Aretova je profesor Zvonko Kovač s Odsjeka za južnu slavistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Svojim predstavljanjem projekta *Interkulturalne povijesti književnosti* s podnaslovom *Ekokulturalni identiteti južnoslavenskih književnosti* stvara primjeren temelj za razumijevanje ostalih tekstova ovog zbornika. Za razliku od dominirajuće struje

¹ Projekt *Svoj i tuđ u balkanskoj književnosti i kulturi* pokrenut je na inicijativu Katedre za slavenske jezike i književnosti Sveučilišta Adam Mickiewicz u Poznanu, a na projektu još sudjeluju Institut za književnost i umjetnost u Beogradu, Institut za književnost Bugarske akademije znanosti u Sofiji i Odsjek za slavistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

² *Svoje i cudze. Kategorie przesrtrzeni w literaturach i kulturach slowiańskich* (ur. B. Zieliński), V. 1-3, Wydawnictwo naukowe, Poznan, 2005; *Svoj i tuđ. Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, Institut za književnost i umjetnost, Beograd, 2006.; *Въпреки различията. Интеркултурни диалози на Балканите* (ur. N. Aretov), Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, Sofija, 2008.

hrvatskih filologa i povjesničara književnosti, Kovač naglašava zajednički kulturno-komunikacijski prostor srednje i jugoistočne Europe, a ovu tezu potkrepljuje stoljetnom interkulturnom komunikacijom, prvo na zajedničkom staroslavenskom jeziku a zatim na tzv. „jeziku regije“ odn. srpsko-hrvatskom jeziku. Temeljeći svoje postavke na biološkoj odrednici kulture, povezane i neodvojive od prirode, autor slikovito konstatira „Koliko god lingvisti uređivali, plijevali i međusobno udaljavali južnoslavenske jezične njive, ostajat će mogućnost njihova «onečišćenja» nižim kulturama interkulturnoga dijaloga.“ (Kovač, 2008:47)

Sociološko-etnološko-kulturološka studija Danče Gospodinova temelji se na knjizi američkog sociologa Orrina E. Klappa *Heroes, Villains, and Fools: The changing American Character* (1962.) i čuvenog klasika sociologije Emilea Durkheima poznatog po problematiziranju kolektivnih predodžbi nekog naroda. Od interkulturnog dijaloga na makro razini (između dvije ili više država ili kultura) tekst *Диалогът на българските субкултури (град и село)* D. Gospodinova problematizira «intersupkulturni dijalog» između bugarskog sela i grada. Jasmina Mojsieva-Guseva problematizira dijaloški karakter Balkana na primjerima iz balkanskih književnosti, a svoju interkulturnu analizu upotpunjuje teorijskim spoznajama postkolonijalizma, gradeći na taj način interdisciplinarnu studiju *Македонският диалог с Другия*. Sve učestaliji postupak analize novinskih članaka kao savršenog materijala za proučavanje stereotipnog označavanja i načina mišljenja Drugog, posebno prilikom imagoške analize samo-predodžbi i hetero-predodžbi, autori Raia Zaimova i Mjuzhden Mehmedova primjenjuju na primjerima albanskog tiska na francuskom i engleskom jeziku, a objavljenim u Bugarskoj nakon nacionalnog osamostaljenja Albanije.

Interkulturna analiza djela (južno)slavenskih književnosti primjer je novih čitanja postojećih, ali i budućih klasika bliskih književnosti. Niz tekstova pruža zanimljiv i nov pogled na književna djela, koncentrirajući svoju analizu na temeljne pojmove interkulturne teorije: *svoje i tuđe*, strano-domaće, interkulturni dijalog, itd. Interkulturnu analizu književnih djela provodi Slobodanka Peković u članku *Dijalog kao mogućnost transformacije predstave stranca i prijatelja*, Ivan Majić u *Strategiji stereotipa između identifikacije i manipulacije («Interkulturni dijalozi» Čovjeka bez prošlosti Aleksandra Hemon)*, Stanislava Vujnović: *Mogućnosti/nemogućnosti interkulturnog dijaloga (u prozi I. Andrića i Z. Popovića)*. Kao što je vidljivo iz naslova radova, u središtu pozornosti je interkulturni dijalog kao forma izgradnje prozних i dramskih tekstova. Kontrastirajući poetike pisca Dragutina Ilića i spisateljice Jelene Dimitrijević, Slobodanka Peković pokazuje da „dijalog zavisi od političkih, etničkih, kulturnih, polnih kriterijuma, da čak ni geografsko određenje nije zanemarljivo...“ (Peković, 2008:35) što konačno rezultira mogućnošću preobrazbe stranca u prijatelja (kod J. Dimitrijević) ili pak nemogućnošću transformacije stranca u prijatelja zbog nesprenosti na iskreni dijalog (kod D. Ilića). Sličan postupak poredbe dva autora rabi i S. Vujnović, birajući za testiranje mogućnosti ili nemogućnosti interkulturnog dijaloga poznatu pripovijetku Ive Andrića *Mara Milosnica* i pripovijetku *Neoplakani grob* manje poznatog autora Zarije Popovića. Autorica ne dvoji o mogućnosti interkulturnog dijaloga na balkanskim prostorima, ali na temelju poredbene analize navedenih pripovijetki izdvaja dva otežavajuća momenta za uspješan interkulturni dijalog između ili unutar južnoslavenskih kultura. Konfesionalne razlike i patrijarhalna sredina, koja je u pripovijetkama prikazana kroz temu izvanbračnih odnosa, čine ozbiljnu prepreku za interkulturnu, pa čak i unutarkulturnu komunikaciju na ovim prostorima.

Dominantna tema problematiziranja interkulturnog dijaloga nastavlja se u članku Valentine Sedefcheve na književnoj analizi južnoslavenskog klasika Miloša Crnjanskog. Interkulturno problematiziranje zanimljivog recepcijskog fenomena „čitati kao Amerikanac/Amerikanka ili kao Istočnoeuroljanin/Istočnoeuroljanka“ u radu I. Majića dodatno komplicira činjenica da je u pitanju suvremeni roman *Čovjek bez prošlosti* bosanskog autora A. Hemon, izvorno napisanom na engleskom jeziku, a potom prilagođenom i prevedenom za domaće(a) književno(a) tržište(a). Tematika egzila i sukoba istočne i zapadne kulture dodatno je zasićena nizom stereotipa utkanom u samom tkivu romana. Na vrlo zanimljiv način Raymon Detrez piše o stereotipnim označavanjima i predodžbama Grka i Bugara čije se obostrane stereotipne slike mijenjaju ovisno o povijesnom periodu u kojem se ti susjedni narodi nalaze, a Vassilis Maragos, usprkos problematičnom odnosu tijekom povijesti između Grčke i Bugarske, izdvaja pozitivne primjere interkulturalnosti - interkulturnog znanstvenika i strastvenog zaljubljenika u grčku književnost i kulturu Stefana Getcheva.

Višepripadni i kompleksni identitet, karakterističan za suvremenog čovjeka, Nadia Danova pronalazi u 18. stoljeću u liku Marcosa Antonia Katzaitisa, stvarnom čovjeku koji upravo zbog svoje kompleksnosti nije bježao od interkulturnog dijaloga. Genoveva Chervenakova problematizira utjecaj i refleksiju folklora na suvremenu bugarsku i grčku prozu, dok Marijana Bijelić kroz već istraženu temu funkcije autora u lirskoj pjesmi uspostavlja narušeni interkulturni dijalog kroz usporedbu hrvatskog i bugarskog narodnog preporeda i postavlja smjernice za nova poredbeno/interkulturna istraživanja hrvatsko-bugarskih književnih veza. Vesna Matović svoj znanstveni interes usmjerava na povijesno razdoblje od 1895. godine do 1914. godine te oslikava kompleksne bugarsko-srpske političke i književne interkulturne odnose.

Rodnim pitanjem unutar interkulturne zajednice bavi se i urednik zbornika, Nikolay Aretov. U svom izvrsnom članku pokušava, na primjeru dva slučaja opisanih u literaturi, dokučiti razloge neprihvatanja žena iz drugih (bliskih) sredina (Dalmacije i Hrvatske) od strane bugarske sredine. Bez obzira što se radi o slavenskim ženama koje bi zbog niza sličnosti trebale biti percipirane kao „svoje“, bugarska zajednica ipak nije spremna na

interkulturni dijalog i prihvaćanje razlika. Iako se na prvi pogled lako uočava da je razlog neprihvatanju patrijarhalna sredina, Aretov se ne zadovoljava ovim odgovorom, već pokušava neprihvatanje „tuđeg“ promatrati u kontekstu razdoblja u kojem se ova dva slučaja događaju, a to je vrijeme bugarskog Aprilskog ustanka protiv Otomanskog carstva 1876. godine i vrijeme konstituiranja bugarske države. Sada je mnogo lakše zaključiti da nesprijetnost na interkulturni dijalog ne ovisi samo o patrijarhalnoj sredini, već zasigurno i o činjenici koliko je moguće da stranac/strankinja postanu ključni/e u izgradnji važnih povijesnih i političkih događaja.

Svetlana Stoičeva ne negira jezičnu raznolikost Balkana, ali naglašava da jezična raznolikost ne smije biti prepreka kulturnoj bliskosti balkanskih naroda. Suprotno od dominantnih nacionalnih, kulturnih i političkih stereotipa o različitosti naroda na Balkanu, Stoičeva u svom radu pokušava dijaloškom formom teksta dokazati da je bliskost moguća usprkos ponekad dominantnoj svijesti o vlastitoj posebnosti i različitosti od susjeda. Na tragu ovih tvrdnji Staniša Tutnjević u članku o konstituiranju i raslojavanju književnih identiteta u okviru južnoslavenske literarne zajednice tvrdi da „Slika o sebi i slika o drugom u tom procesu postaje bitan pokretač i regulator oblikovanja sličnosti i razlika koje posebno dolaze do izražaja u jeziku i književnosti. Na isti način kako su u ranijim periodima jezik i književnost značajno doprinosili stvaranju istog ili sličnog identiteta južnoslavenskih naroda, raslojavanje i destruiranje toga identiteta u novije vrijeme najvidljivije je upravo na književno-jezičnom planu, gdje uočavamo ubrzan nastanak „novih“ jezika i književnih korpusa, nerijetko zasnovanih na gotovo apsurdnim oblicima identifikacije.“ (Tutnjević, 2008:185)

Zanimljiva otkrića donosi rad Miodraga Matickega koji se umjesto inzistiranja na razlikovnom faktoru južnoslavenskih književnosti, odlučuje na onaj manje dominantan pravac pronalazanja sličnosti u književnim kretanjima pojedinih južnoslavenskih zajednica. Na primjeru danas opet sve popularnije lirske pjesme sevdalinke, koju se primarno povezuje s bošnjačkom književnošću i kulturom, i to prvenstveno zbog utjecaja sevdalinke kao etno-muzičke baštine bosanskog kulturnog prostora, autor pruža zanimljiv prikaz rasprostranjenosti ove lirske pjesme na cijelom južnoslavenskom kulturnom prostoru 19. stoljeća.

Različita konfesionalna pripadnost slavenskih naroda zasigurno predstavlja otežavajući faktor za promicanje interkulturnog dijaloga što napominje i nemali broj autora u ovom zborniku. Interkulturalna budućnost velikim dijelom leži i u svladavanju religijskih sukoba, a upravo se Panaiot Karagyozov fokusira na problematičnu interkonfesionalnu komunikaciju između Kršćana i Muslimana.

Svaki od navedenih referata izvrstni su početni impulsi i smjernice za uspostavu daljnje međunarodne, interdisciplinarne i interkulture suradnje kako za zastupljene autore, tako i za mlade znanstvenike koji tek pronalaze svoje tematske i stilske dominante. No prikazani radovi mogli bi funkcionirati i kao početne smjernice za buduće knjige namijenjene čitateljima koji žele znati što se to novo događa na susjednim kulturnim prostorima.

Autori ovog zbornika zagovaraju interkulture dijaloge usprkos različitosti. Autorica ovih redaka potiče i njeguje interkulture dijaloge, ali ne usprkos različitosti nego baš na temelju te različitosti stvara se temelj i mogućnost za interkulture komunikaciju, što svakako pokazuju iščitani tekstovi.

Milana Romić

Agencija za obrazovno reformske inicijative za jugoistočnu Europu (ERI SEE), Hrvatska